

Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)

Armenia as a Geopolitical Factor in British Interests in Azerbaijan (1917-1919)

Yunus EKİCİ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 12.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1107207

Atıf / Citation: Ekici, Y., (2022). "Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)" ODÜSOBİAD 12 (2), 1277-1294, Doi: 10.48146/odusobiad.1107207

Öz

İngiltere'nin Azerbaycan'daki jeopolitik çıkarları ve genel olarak Kafkasya politikası, tarihi Doğu meselesinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak her büyük gücün kendi emperyalist politikasını sürdürmek için çeşitli bahaneler ve faktörler kullandığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu faktörler, dünyadaki güncel olaylarda büyük güçlerin jeopolitik çıkarlarında gözlemlenebilir. XX. yüzyılın başında Ermeniler, İngiltere'nin hem Osmanlı coğrafyasında hem de Güney Kafkasya'da jeopolitik çıkarlarının peşinde koşmasındaki ana faktörlerden biriydi. İngiltere'nin önceliği Kafkasya'daki çeşitli etnik ve dini gruplar arasında hangi ulusun Türklere ciddi şekilde direnebileceğini belirlemektir. Osmanlılara Türk oldukları için sempati duyan Azerbaycan Türklerine güvenmemektedirler. Buna karşılık Azerbaycan Türkleri, İngilizlerin Ermenilere yaptığı yardım konusunda çok endişelidirler. Bu yardım Ermeniler tarafından Azerbaycanlıları rahatsız etmek için bile kullanılmıştır. Ermenilerin bu davranışları, İngiliz hükümetinin açıkça İslam karşıtı bir politika izlediğine dair kamuoyu oluşturmuşlardır. Bu çalışmada İngiltere, Ermeni sorununun ve onun yayılmacılığı da dahil olmak üzere ulus ötesi sorunlarının ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadığını, Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarında Ermenileri ana araç olarak kullandığına dair bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermeniler, İngiltere, Kafkasya, Rusya.

Abstract

The geopolitical interests of Great Britain in Azerbaijan, as well as the policy of the Caucasus in general, are considered an integral part of the historical Eastern question. It is an undeniable fact that historically every great power has used various pretexts and factors to maintain its own imperialist policy. These factors can be observed in the geopolitical interests of the great powers in current events in the world. XX. at the beginning of the century, Armenians were one of the main factors in the pursuit of Britain's geopolitical interests both in the Ottoman geography and in the South Caucasus. The priority of the UK was to decipher which nation among the various ethnic and religious groups in the Caucasus could seriously resist the Turks. They did not trust the Azerbaijani Turks, who sympathized with the Ottomans because they were Turks. In turn, the Azerbaijani Turks were very

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, e-mail: yunusekici23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6300-6555

worried about the British assistance to the Armenians. This aid was even used by the Armenians to annoy the Azerbaijanis. These actions of the Armenians have created public opinion that the British government is pursuing an openly anti-Islamic policy. In this study, information is discussed that the UK plays a key role in the emergence of the Armenian problem and its transnational problems, including its expansionism, and uses Armenians as the main tool in its geopolitical interests in the South Caucasus.

Keywords: Armenians, Azerbaijan, Caucasus, England, Russia.

Giriş

İngiltere ile Ermenistan arasındaki ilişkiler Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklar 7. yüzyılda İngiltere'de Ermenilerin var olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Ermeniler, Arap-İslam devletinin genişlemesi sonucu Avrupa'ya geçmiş ve çok azı da İngiltere'ye yerleşmiştir. Orta Çağ'da başlayan ilişkiler daha çok dini ve ticari düzeyde gelişmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri sırasında Kilikya civarındaki Ermeniler ile İngiltere'den geziye katılanlar arasında üst düzey temaslar kurulmuş ve Haçlılarla Türklere karşı ittifak oluşturan Ermenilerin bu tavrı halk arasında büyük sempati yaratmıştır. Daha sonraki dönemlerde Ermeniler, İngiliz dış politikasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bunun da başlıca nedeni, İngilizlerle temas halinde olan bazı Ermeni tüccarların Doğu dillerini (Osmanlıca, Farsça, Hintçe vb.) bilmeleriydi. Bu dönemde, Hindistan ve Asya'nın genel olarak sömürgeleştirilmesi politikası, Ermeniler meyve veren İngiltere için çok uygun bir araç olabilirdi. Ermeniler, İngiltere'nin Hindistan'a girişinde önemli bir rol oynamışlardır. Bölgeyi çok iyi tanıyan ve dil sorunu olmayan Ermeniler, başlangıçta İngiltere'ye yardım etmek için gönüllü davranmışlardır. Hatta İngiltere'nin Doğu ticaretinde önemli bir paya sahip olmuşlardır. Ermeniler sadece Hindistan'da değil Anglo-İran hattında da önemli bir paya sahip olup ağırlıklı olarak ipek, kumaş ve baharat ticareti yapıyorlardı (Hacıyev vd., 2017: 205-206).

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Kuzey Azerbaycan, Rus İmparatorluğu'nda dünyanın önemli petrol üreticilerindedir. Bu özelliğe sahip olması ve özel bir stratejik konumda bulunması açısından İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. İngiliz sermayesi aktif olarak özellikle petrol endüstrisinde Azerbaycan'a ve onun ekonomisine yönelmiştir. Büyük bir sömürge imparatorluğu olan İngiltere, Doğu'daki Rus petrol ticaretini ele geçirmek için birçok savaşı da göze almıştır. Kısa zaman içerisinde İngiliz şirketi Lane ve Macendro, Paris'teki Rothschild Brothers Banker's House (Rothschild Kardeşler Banker Evi) ile temasa geçerek 1888 tarihinde Londra'da Kerosine Co.'yu kurmuşlardır. Lane ve McAndrew, "Samuel, Samuel and Co." isimli İngiliz ticaret şirketi ile müzakerelere başlamıştır. Başkanı Marcus Samueli Rothschild'lerle Rus petrolünü ticarete ikna etmek için bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma uyarınca "Samuel, Samuel and Co." şirketi Rothschild petrolünün satışında bir tekel alarak 1890 tarihinde Marcus Samuel Bakü'yü ziyaret ederek petrolün Güneydoğu Asya'ya tankerle taşınması konusunda anlaşınca 1897 yılında Marcus Samuel, Shell'i kurmuştur (Məmmədli, 2003: 14-15).

Transkafkasya'nın en büyük kenti olan Bakü, petrol zenginliği sebebiyle hızla gelişme göstererek 1900 yılında dünya ham petrol üretiminin yarısını karşılamaktaydı (Gürbüz, 2012: 33). 1912 yılında Shell'in

dünya çapındaki petrol üretiminin üçte biri Bakü ve civarında yer alıyordu. Marcus Samuel'in kurduğu bu şirket 1917'ye kadar Azerbaycan'da faaliyet göstermiştir. Bu dönemde üç İngiliz anonim şirketi içerisinde The Shibaeff Petroleum, Bakü Russian Company ve Russian Petroleum Şirketi Bakü'deki faaliyetlerini genişletmişlerdir. Finansal yönetimleri Londra merkezli olan bu şirketlerin toplam sermayesi 33,5 milyon ruble idi. 1902'de Bakü'de 39,4 milyon ruble sermayeli 11 İngiliz işletmesi mevcuttu. 1893-1903'te İngilizlerin Rus petrol endüstrisine yatırdığı 63,6 milyon rubleden 47 milyon ruble (yüzde 74) Bakü petrol bölgesine ayrılmıştır. Bakü'de faaliyet gösteren İngiliz-Hollandalı tekel sermaye grubu Royal Dutch/ Shell, Hazar-Karadeniz Şirketi, Mazut Şirketi, Shibayev Şirketi, Kafkas Şirketi ve Rus Petrol Şirketinin ana hissedarı olmuştur. 1917 arifesinde Bakü petrol bölgesindeki 112,6 milyon ruble yabancı sermayenin 112,3 milyon rublesi (yüzde 54) İngilizlere gitmiştir. ABD Konsolosu Smith, o dönemi şöyle tanımlamıştır: “Yabancılar her yerde bulunabilir ancak İngilizler Bakü'ye o kadar çok yoğunlaştılar ki Bakü yakında bir İngiliz şehri olacaktır” (Məmmədli, 2003: 14-15).

Yirminci yüzyılın başında dünyanın endüstriyel, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişiminin ana merkezi güçleri arasında İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük devletler yer alıyordu. Bu dönemde, dünyadaki eyaletler arası tabakalaşma süreci zengin ve fakir devletlere bölünerek hızla yayılıyordu. En güçlü devletler halihazırda dünyanın geniş alanlarını işgal etmiş, onları sömürgeleştirmiş ve doğal kaynakları ve işgücü kaynaklarını elde etmişlerdir. Aslında devletlerin ekonomik gücü ve milli geliri sahip oldukları topraklarla doğrudan ilişkiliydi. Bu nedenle herhangi bir devletin yeni bir toprak iddiası hemen başka bir devletle çatışmaya ve dolayısıyla askeri bir savaşa yol açacaktır. Yirminci yüzyılın başlarında devletlerin ekonomik gücü öncelikle ne kadar altın, gümüş, kömür, metal ve petrol ürettikleri ile ölçülüyordu. Bu bağlamda, doğal kaynakların mülkiyeti için eyaletler arası mücadele yoğunlaşıyordu. 19. yüzyılın sonunda (1898), bu tür ilk çatışmalar Karayipler'de İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ve bir yıl sonra da Güney Afrika'nın altın yatakları üzerindeki Anglo-Boer Savaşı'nda gerçekleşmiştir. İmparatorluğun iddiaları ve yeni kolonileri fethetme arzusu, Westfalyan sistemin eyaletler arası ilişkileri düzenlemekten aciz olduğu bir düzeye ulaşmıştır. Ekonomik çıkarlar tüm engelleri, siyasi ve diplomatik faktörleri gölgede bırakmıştır. Bu dönemde İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya, Kafkaslar, Basra Körfezi, Balkanlar, Uzak Doğu ve Karadeniz Havzası, Almanya, Fransa ve İngiltere arasındaki Baltık Denizi, Doğu ve Orta Avrupa, Akdeniz, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve İngiltere arasında Doğu, Pasifik ve Asya için Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında Karayipler, Uzak Doğu ve Filipinler, Rusya ve Japonya arasında diğer bölgeler ve çıkarlar için ciddi bir mücadele vardı. Bu devletlerin her biri diğer devletlerle gizlice müzakereler yapmış ve rakiplerini zayıflatıp onları bastırmak için gizli antlaşmalar imzalamışlardır (Həsənov, 2005:36).

Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya, Güney Kafkasya'dan yalnızca askeri güçlerini geri çekmekle kalmamış bununla birlikte ideolojik manada İngilizlerin gizil hasmı şekline de dönüşüvermiştir. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın kaygısı bu olup bitenin Türklere ve Almanlara Kafkasya, Kuzey İran ve Türkistan'a doğru ilerlemek için önemli bir avantaj sağlamasıydı. Esasen Kafkasya'da görev yapan Alman

casuslarının yanında Gilan'da Jangali Hareketiyle iş birliğinde bulunmak amacıyla Türk subaylarının bölgeye sevk edildiği bilinmekteydi (Gökşen, 2012: 65-66).

Birinci Dünya Savaşı İngiliz ekonomisinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. İngiliz ekonomisinde savaştan önce ekonomik krizin tezahürleri daha belirgin şekilde kendini göstermiştir. Savaş döneminde İngiliz mallarının ihracatı önemli ölçüde azalarak ithalat ikiye katlanmıştır. Savaş sırasında İngiltere yurtdışına yatırım yapmak zorunda kalmış fakat yatırımı %25 azalmıştır. Savaş sürecinde İngiltere'nin iç borcu 10 kat artarak 645 milyon sterlinden 6.600 milyon sterline ulaşmıştır. İngiliz ekonomisi savaş sırasında dengeli bir dağılım sağlayamamıştır. Kömür madenciliği, nakliye, dokuma ve diğer geleneksel endüstriler bu dönemde günü kurtarmak içindi. Kimyasallar, otomobiller, havacılık ve silahlar gibi yeni endüstriler hızla gelişmiştir. Savaş, İngiltere'de tarımsal tüketimde önemli bir artışa yol açmıştır. Bununla birlikte nüfusun tarımsal ihtiyacının yalnızca %43,6'sı ülkenin kendi ürünleri ile karşılanmıştır. Savaş sırasında İngiliz ekonomisindeki önemli değişikliklerden biri devlet-kapitalist eğilimin güçlenmesi ile tekelci sermayenin gücündeki artışın yaygınlaşması olmuştur. Bu da şunu gösteriyor ki özellikle savaş dönemindeki bu tüketim artışı İngilizleri farklı coğrafyalara ve farklı alanlara yöneltmiştir (Mustafayeva, 2009: 159).

1918 Londra Konferansı'nda İtilaf devletleri tarafından eski Rus İmparatorluğu sınırları içinde doğrudan askeri müdahalenin kabul edilebilirliği fikri resmi olarak kabul edilmiştir. İtilaf devletleri de Rusya'nın etki alanlarına bölünmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmada Fransa'ya, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda eylemlerini geliştirme hakkı verilmiştir. İngilizler, Türkiye'nin bariz düşmanı olduğu Karadeniz'in doğusundaki toprakları işgal edeceklerdi. Anlaşmanın üçüncü paragrafı, Rusya topraklarının Besarabya, Ukrayna ve Kırım'dan oluşan Fransız bölgesine ve Don Kazakları ve Kafkasya topraklarını içeren bir İngiliz bölgesine bölünmesini somutlaştırmıştır. Bu nedenle İngiliz vesayetinin alanı istikrar ve Bolşevizm'e karşı garantörü olarak hareket eden Büyük Britanya'nın bölgedeki konumunu güvence altına almak için bir dizi önlem almak zorunda olduğu güneydoğu Rusya'yı içeriyordu. Dolayısıyla İmzalanan anlaşmaya göre Azerbaycan, İngiliz kontrol bölgesine girmiştir. İngiltere için Transkafkasya'nın ve özellikle Azerbaycan'ın değeri bölgenin zenginlik kaynaklarının (en bariz şekilde petrol) kontrolünü ele geçirme beklentisiyle artmıştır. Beyaz Muhafız hareketlerinin yürüttüğü iç karşı devrimi destekleyen Londra'daki hükümet, aynı zamanda ülke bütünlüğünün tam restorasyonuna da karşı çıkmıştır. Çarlık Rusya'sı, Rusya'nın İngiltere'nin Asya'daki ana rakibi olduğuna dair uzun süredir devam eden inancı yansıtıyordu. Rusya'daki gelişmeler, Rusya'nın Asya topraklarından ve Britanya'nın bu bölgelerdeki kendi varlığını güçlendirmek içindi. İngiliz dış politikasının bu yönü Kafkasya'daki konumu üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Azerbaycan'a girmek için İngiltere'nin Türk Boğazlarını ele geçirmesi ve Transkafkasya'da Britanya'nın bölgedeki hakimiyetini sağlamak için birlikte gerekli olan uygun siyasi koşulların yaratılması gerekiyordu. Londra'nın resmî açıklamaları, 1917'de yeni devletlerin ortaya çıkmaya başladığı Kafkasya'daki gelişmelerle büyük ölçüde örtüşüyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Güney Kafkasya da dahil olmak üzere Rusya'nın bazı bölgelerinde: "Bolşevik yönetimler, müttefik güçlerin koruması

altında büyümüştür. Onların varlığından biz sorumluyuz ve onları desteklemek için çaba göstermeliyiz” diye beyanda bulunmuştur (Akhmedov, 2018: 56-57).

İngiltere’nin Kafkasya İlişkilerinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan

Kafkasya umumi olarak Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan bölge olarak ifade edilir. Kafkas Sıradağları bölgeyi Kuzey ve Güney Kafkasya (Transkafkasya) olarak iki bölgeye ayırmaktadır. Kuzey Kafkasya tamamen Rusya Federasyonu’nun egemenliği altında iken güney bölgesinde de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bulunmaktadır. Kafkasya’nın coğrafi pozisyonu umumi anlamda ele alındığında; Avrupa, Asya, kıtalarının birleşme noktasında bulunma ve bu niteliği ile üç kıtayı birbirine bağlayan ulaştırma hatlarını kontrol etmektedir. Türkiye’den Orta Asya’ya, Rusya’dan da Akdeniz, Ortadoğu ve Basra körfezine ulaşan bağlantı yolları yine bu bölgeden geçmektedir (Ünal, 2019: 557). Orta Asya ve Avrupa ülkeleri için aynı zamanda bir ulaşım koridor görevi yürüten Güney Kafkasya, askeri-stratejik plandaki büyük öneminden dolayı ekonomik önemini de güçlendirmiştir (Can, 2022: 38).

Avrupa’daki en büyük ülkelerden biri sayılan ve milletlerarası düzende aktif bir rolde bulunan İngiltere, yeni egemenliğini kazanmış Azerbaycan için karşılıklı çıkara dair iyi münasebetler inşa edilmesinin büyük önemi vardı. Azerbaycan ile İngiltere arasındaki iktisadi siyasal bağların esası XVI. yüzyıla dayanmış olsa da bu ilişkiler belirli ve gelişigüzel münasebetler seviyesinde olmuştur. XIX. yüzyılın 70’li yıllarından başlayarak Azerbaycan’da petrol sanayinin artması neticesi münasebetlerin gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem itibariyle İngiliz sermaye sahipleri Azerbaycan petrolü için yatırım yapmış ve Azerbaycan ile münasebetler gün geçtikçe artış göstermiştir. I. Dünya Harbinde Bakü petrolerini muhafaza edebilmek amacıyla önemli gayret sarf eden İngiltere ordusu, Bakü’ye attıkları ilk adımlardan sonra Osmanlı Ordusunca Bakü’den atılmışlardır. Fakat daha sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olan Mondros Ateşkes Antlaşması mucibince Azerbaycan İngiltere’nin hakimiyeti altına bırakılmıştır. Yeniden Bakü’ye giren İngilizler 1918 yılında egemenliğini kazanmış Azerbaycan Cumhuriyeti’ni de tanıdığını kabul etmiştir. Özellikle bu dönemde Bakü’nün Rusya’dan kopması ve Bakü petrolerinin bağımsızlığını kazanan Azerbaycan hükümetinin elinde bulunması İngiltere’nin çıkarlarına uygundu. Bu çıkarlar sonucunda İngilizler bir dönem Azerbaycan hükümetini desteklemeyi ihmal etmemişlerdir (İbadov, 2007: 47-48).

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler Ermeni örgütlerini desteklemiş, onları etnik ve ulusal çatışmalara teşvik etmiş, kendi politikalarına uygun olarak Ermenilerin siyasi geleceğine dair taahhütlerde bulunarak “bağımsız Ermenistan” için ciddi vaatlerde bulunmuş ve onlardan sadece Doğu Anadolu’da değil Güney Kafkasya’da ve Azerbaycan’da yararlanmayı arzulamışlardır. İngilizler Ermenilerin durumuyla bu kadar yakından ilgilenmekle Osmanlı topraklarında bağımlı ulus devletler yaratma politikasını da hayata geçirmek istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu’nu bölen ve topraklarında çok sayıda bağımlı devlet (Arap devleti) oluşturan İngiltere’nin bu alanda bir “Ermeni devleti” kurması çok da zor olmayabilirdi. İngiltere için bir “Ermeni devleti” kurma planının Güney

Kafkasya'ya ihraç edilmesinin temel nedenleri arasında Azerbaycan çıkarları göz ardı edilemezdi (Şıxəliyev, 2016: 16-17).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin arifesinde her şey Osmanlı İmparatorluğu'nun ve müttefiklerinin isteklerine aykırıydı. Savaşta art arda alınan yenilgiler Güney Kafkasya'daki durumu ciddi şekilde etkilemiş ve yeni jeopolitik koşullar ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı heyetinin 30 Ekim'de Mondros limanında İngiliz komutanlığı ile imzaladığı ve yenilgiyi kabul ettikleri anlaşmanın ardından İngiliz kuvvetlerinin Güney Kafkasya'ya geri dönüşü için bir fırsat doğmuştur. Ateşkes şartları, Azerbaycan devleti ve gelecekteki jeopolitik çıkarları için tamamen olumsuz beklentilere işaret ediyordu. Antlaşmanın 11. maddesi Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Transkafkasya'dan derhal çekilmesini öngörüyordu. Azerbaycan'daki Türk ordusu birliklerinin en geç bir hafta içinde Bakü'yü, bir ay sonra da tüm Azerbaycan'ı terk etmesi istenmiştir. Antlaşmanın 15. maddesine göre Osmanlı'nın elindeki Güney Kafkasya demiryolu, müttefik kuvvetlerin kontrolüne girecekti. Antlaşma aynı zamanda müttefiklerin Batum şehrini ve limanlarını ele geçirmesi için zemin hazırlamıştır. Bu durum Azerbaycan hükümeti arasında ciddi bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Hal böyle olunca yetkililer protesto amacıyla müttefiklere bir not göndermişlerdir (Həsənov, 2005: 55-56).

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Kafkasya'nın önemli bir kısmı İngilizler tarafından işgale maruz kalmıştır. "Bakü-Tiflis-Batum" hattı İngiliz yönetimi altına girerken iletişim hatları da İngiliz denetimine girmiştir. Mayıs 1918 yılında egemenliklerini duyuran Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan aşağı yukarı bir yıl süresince İngilizlerin işgalinde kalmışlardır. Bölge İngilizlerin işgalinde olduğundan Paris'te yapılması düşünülen barış konferansı öncesinde buranın mukadderatına ilişkin İngiliz devlet adamları bir siyaset geliştirmeye çalışmışlardır (Çağlayan, 2014: 125-126).

Müttefik devletler Bolşevik Rusya'nın Güney Kafkasya'da oluşturabileceği tehdidin artan coğrafi ölçeği göz önüne alındığında, aktif bir dış politika izlemeye karar verdiler. Bu amaçla Transkafkasya cumhuriyetleri etrafındaki durum İngiltere'nin girişimiyle 10 Ocak'ta Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin bir oturumunda geniş bir şekilde tartışılmıştır. Yüksek Konsey, askeri uzmanlar için önerilerde bulunmanın önemli olduğunu düşünüyordu. Yüksek Konsey toplantısında konuşan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Başbakan Lloyd George'un Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınmasının görüşülmesinden yana olduğunu belirtiyordu. Toplantıda konuşan Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanları, Azerbaycan ve Gürcistan çevresindeki durumun gerçekten tehlikeli olduğunu vurguladılar. Lord Curzon, yardım çağrılarını nedeniyle müttefik ve Azerbaycan hükümetlerinin fiilen tanınmasının önemini vurgulamıştır. Yüksek Konseyin 11 Ocak tarihli kararında "müttefik ve birlik ülkelerinin Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerini fiili düzeyde birlikte tanıdığı" belirtilmiştir. 7 Şubat'ta Japon hükümeti de Yüksek Konseyin kararını desteklemiştir (Həsənov, 2015: 72-73).

Birinci Dünya Savaşı'nın askeri yenilgileri ve iç durumun şiddetlenmesi, Rus İmparatorluğu'nda derin bir siyasi kriz yaratmıştır. Şubat ayında Petrograd'da ortaya çıkan ayaklanma Çarlık yönetimine son vermiştir. Devrimin ilk günlerinden itibaren Güney Kafkasya'dan Rus Devlet Duma'sı milletvekillerinin

girişimiyle Güney Kafkasya'nın yönetimiyle ilgili özel bir komite kurulmuştur. Bolşevikler, 7 Kasım 1917 tarihinde bir darbeye iktidarı ele geçirdikten sonra tamamen yeni bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Güney Kafkasya'daki tüm siyasi güçlerin katılımıyla 24 Kasım'da Tiflis'te (Gürcistan) özel komite toplantısında, Tüm Rusya Girişimciler Meclisi toplanıncaya kadar Güney Kafkasya'yı bağımsız olarak yönetme kararı alınmıştır. Bolşevik Rusya'nın Brest-Litovsk'ta ateşkes imzalamasıyla Güney Kafkasya'da yeni koşullar oluşturulmuştur. 1918 Şubat ayında Güney Kafkasya'dan Kurucu Meclis'e seçilen temsilcilerin Tiflis'te (Gürcistan) bir araya geldiği Transkafkasya Seym'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan halkları arasında keskin farklılıklar vardı. Brest-Litovsk'tan sonra Ermeni-Gürcü kuvvetleri Osmanlı ordusunu engelleyemeyerek Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmek ve Brest-Litovsk barışının şartlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Nisan ayına gelindiğinde bağımsız bir Transkafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu duyuruldu. Ancak Seym'de yaşanan tartışmalar neticesinde Gürcistan uluslararası ilişkiler tarihinin temsilcileri buradan ayrıldıklarını ve kendi devletlerini kurduklarını söylediler. Bundan sonra Azerbaycan temsilcisi Milli Konsey'i kurarak 28 Mayıs'ta Ulusal Konsey, Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını kabul etmiştir (Abdullayev, 2003: 64-65).

Ulusal Konsey'in Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle İngiliz Ordusu Komutanlığı'nın Bakü'deki temsilcisi General W. Thomson, Azerbaycan hükümetini tanıdığını açıklayarak, açıklamasında aynı zamanda Azerbaycan koalisyon hükümetinin tüm Azerbaycan topraklarında tek meşru otorite olduğu ve müttefik askeri güçlerin komutasının bu hükümete tam yardım sağlayacağı belirtiliyordu. Balkanlar ve Kafkaslardaki İngiliz birliklerinin Başkomutanı General George Milne de İngiltere'nin Azerbaycan hükümetini ülkedeki tek meşru otorite olarak tanıdığını kaydetmiştir. Görünüşe göre Mondros ateşkesinden sonra başarısız olan Azerbaycan hükümeti, Bakü'ye gelen müttefik kuvvetlerin emriyle diplomatik ilişkiler kurmayı başardılar. Birbirini izleyen diplomatik girişimler ve müzakerelerin bir sonucu olarak bile müttefik kuvvetlerin komutanlığı Azerbaycan hükümetini fiilen tanımak zorunda kalmıştır. Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı Fatali Han Khoisky başkanlığında kurulan yeni hükümetin önemli bir görevi vardı. Bu görevlerin başında; Azerbaycan'daki uluslararası durum üzerinde belirleyici ve önemli bir etkisi olabilecek Paris Barış Konferansı'na hazırlanmak ve bu prestijli etkinliğe katılmak üzere bir heyet örgütleme. General W. Thomson ile Kasım 1918'de yapılan görüşmelerde Azerbaycan hükümetine Azerbaycan'ın uluslararası bir barış konferansına katılacağına dair güvence verildi. İngiliz hükümeti, Azerbaycan ile ilgili tüm toprak anlaşmazlıklarının barış konferansı kararları temelinde çözüleceğini umuyordu. Azerbaycan'ın İstanbul'daki temsilcisi A.M. Topçubaşov, 16 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı'na gönderdiği bir mektupta Kafkas halklarının devlet bağımsızlığını tanımının tek yolunun Azerilerin, Gürcülerin ve Ermenilerin "Bu halkların ulusal siyasi ideallerindeki farklılıklar ne olursa olsun hepsinin bağımsızlığı ortak çalışmaya ve barış konferansındaki ortak konuşmalara bağlıdır" diye ifade ediyordu (Həsənov, 2005: 58-59).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Siyasî İstihbarat Bürosu tarafından ileri sürülen fikirde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın müstakil devletler olarak kabul edilmeleri ve Kafkas Dağları'nın Rusya'nın

yeni sınırı olması ve gerekirse Batılı bir devletin ismi anılan ülkeleri federal bir cumhuriyet olarak bünyesine dahil edilmesi tavsiye edilmekteydi (Okur, Basra Körfezi 2007: 156).

Kafkas cumhuriyetleri egemenliklerini duyurdukları dönem bölgede Türk-Alman nüfuzu hakimdi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın egemenliklerini Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tanımıştır. Savaş zamanında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile iş birliğinde bulunması, Gürcistan'ın da Alman himayesi altına girmesi İngilizlerin halkoyu nezdinde bu ülkelere karşı soğukluk yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere, İtilaflara taraf olduğu düşüncesiyle yalnızca Ermenistan'ın egemenliğini hak ettiğini kanaatine varmıştır.

İngiltere'nin bu üç Güney Kafkas ülkesinin egemenliğini benimsemeye ikinci sorunu Rusya'nın pozisyonundan kaynaklanmaktaydı. Rusya'nın, ihtilâl sonucu Bolşeviklerin önderliğinde savaştan ayrılıp İngiltere ve yandaşlarını yalnız bırakmasına karşın İngiliz devlet adamlarında hala Rusya'ya karşı bir eğilim mevcuttu. Bu düşünceye istinaden Rusya, savaşın başından savaştan ayrıldığı güne kadar Almanya'ya karşı büyük kayıplar vermiş, müttefiklerine de oldukça hizmetleri dokunmuştur. Bundan başka ilerde Rusya'nın yeniden dünya politikasında güçlü bir devlet olacağı düşünüldüğünden İngiltere'nin çıkarları bakımından Rusya'dan ayrılan devletlerin tanınması doğrultusunda temkinli davranmak istiyordu (Çağlayan, 2014: 126).

İngiltere, Bolşevizm ile iki cephede savaşan güçleri hem Türkiye'de hem de Rus iç savaşında desteklemiştir. Bu durum ülkedeki sosyo-ekonomik durumu ağırlaştırıyordu. Savaşın sonuçları ve askeri operasyonların getirdiği zorluklar halkın memnuniyetsizliğini artırmıştır. Büyük Britanya'nın yeni bir cephe açması ve Güney Kafkasya'ya doğru ilerleyen Bolşeviklere karşı askeri operasyonlar yürütmesi çok zordu. İngiliz hükümeti Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul ederek bu ülkelerin savunma sorumluluğunu da onlara yüklemiştir (Həsənov, 2015: 73-74).

İngilizler, Kafkasya'da kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı birer tampon devlet olarak düşündükleri için onlara yardım etmekteydiler. Fakat İngilizlerin Kafkas Cumhuriyetleri'ni, General Denikin ile beraber Bolşeviklere karşı kullanma girişimi çok da başarılı olamamıştır. Çünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki anlaşmazlıklardan başka General Denikin ile bu cumhuriyetler arasında da anlaşmazlık söz konusuydu. "Bir ve Bölünmez Büyük Rusya" yaklaşımına sahip olan Denikin, Kafkas Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını tanımayacağını bildirmiştir (Okur, Bolşevik İhtilali 2017: 403). Bağımsızlığını kazanan Ermeni halkı, İtilaf Devletlerinin zaferi ile sonuçlanan savaşta gösterdikleri fedakarlıklardan dolayı özellikle İngiltere tarafından devlet olma yolunda büyük destek görmüşlerdir (Sarukhanyan, 2013: 39).

İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermeniler

Kafkas bölgesinin önemi göz önüne alındığında Büyük Britanya'nın bölgeye her zaman ekonomik ve siyasi çıkarı olduğunu belirtmek gerekir. İngiltere ile Azerbaycan arasındaki ilk ekonomik ve siyasi ilişkiler XVI. yüzyıla kadar dayanmaktadır. O dönemde yeni oluşan İngiliz burjuvazisi ucuz hammadde

ve satış pazarları için mücadele ediyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'dan Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarını koruyordu. İngilizlerin Hindistan'a başka yollar bulmaya çalışmasının nedeni de buydu. Böyle bir yol arayışında 1580'lerde İngiliz "Moskova" şirketi tarafından Safevi İmparatorluğu'na altı defa ticari amaçlı heyet gönderilmiştir. Heyetin asıl amacı Rusya'dan geçerek Volga-Hazar, Azerbaycan ve İran üzerinden Hindistan'a gitmekti. Üstelik Safevi Devletini karlı bir pazar yeri ve ucuz bir hammadde kaynağı olarak kullanmak istiyorlardı (Abbasova: 411).

Çarlık Rusya Azerbaycanlılar için ciddi jeopolitik sorunun da temelini atarak işgal altındaki toprakları daha yakından bağlamak için Güney Kafkasya'nın daha güvenilir unsurları ile Azerbaycan'daki demografik durumu değiştirmeye başlamıştır. Ruslar, Almanlar, Polonyalılar, özellikle Ermeniler bölgeden tehcir edilmeye başlandı. Bu ülkelerden çok sayıda Ermeni, Osmanlı ve İran ile Rusya İmparatorluğu sınırları boyunca tarihi anavatanlarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin topraklarına sistematik olarak yerleştirildiler. Çarlığın Azerbaycan topraklarını Ermenileştirme politikası sebepsiz değildi. Ermeniler uzun süre Müslüman milletler arasında yaşamış, geleneklerini ve dillerini bildiklerinden şartlara çabuk uyum sağlayabilmişler ve aynı zamanda itaatkarlardı. Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesi, gelecekteki jeopolitik değişimlere güven yaratanlar da dahil olmak üzere bölgeye birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Azerbaycanlılara ait verimli topraklara yerleşerek paha ölçülemez şekilde zenginleştiler ve kısa süre sonra bu topraklardaki milli-dinsel çatışmaları yoğunlaştırarak yerel halkları tarihi topraklarından çıkarmaya başladılar. Ermenilerin saldırıları sonucunda Azerbaycan topraklarına yerleşmeleri Azerbaycan'da XIX. yüzyılda jeopolitik durumdaki en ciddi olumsuz değişiklik olmuş ve tüm Azerbaycan halkının kaderini ve gelecekteki devletin toprak yapısını etkilemiştir. Çarlığın bölgedeki "böl ve yönet" politikası daha sonra tüm Güney Kafkasya bölgesinde kan dökülmesi ve savaşın eşlik ettiği köklü jeopolitik değişikliklerin koşullarını oluşturmuştur (Həsənov, 2015: 29-30).

İngilizlerin, Ermeni Taşnaklardan yararlandıkları bölgelerden biri şüphesiz Kafkasya idi. 12 Haziran 1903 tarihinde Ruslar Ermeni kilisesinin bütün varlıklarını devletleştirmişlerdir. Rusya'da vuku bulan 1905-1906 dönemindeki ihtilalci hareketler esnasında ortaya çıkan siyasî boşluktan yararlanılarak bir Azeri-Ermeni kavgası halinde meydana gelen olaylarda Taşnaksütyun örgütüne ait Drastamat Kanayan, Rusya'nın Kafkasya Valisi Nakashidze'ye 11 Mayıs 1905 tarihinde suikast düzenleyerek öldürmüştür. 1907'ye kadar devam eden hadiselerde birçok Müslüman öldürülmüş, Rusya'nın yeni Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Dashkov, hadiselerin Ermeni işçi hakları ve Ermeni işçilere ayrımcılık yapıldığı gerekçesi ile Ermeniler tarafından çıkarıldığını Petersburg'a bildirmiştir. Fakat enteresandır ki esas hadiseler Şuşa, Tiflis ve Elizavetpol'de yaşanmakla beraber Taşnaklar, hadise ile herhangi bir alakaları olmamasına rağmen Bakü'de bulunan Rus petrol tesislerine erişerek büyük bir yangın çıkarmışlardır. Bakü petrollerinin eski üretim seviyesine varması ve Rus ekonomisine eskiden olduğu gibi tekrardan katkıda bulunması birkaç sene sürmüştür. Rusya'nın bu sıralarda dünya petrol pazarında İngiltere'yi geçtiği de bilinmektedir. Yine bu dönemlerde Rus petrolünü Avrupa'ya taşıyan ana şirket Hollandalı Novel ailesi idi. İngiliz şirketlerin Bakü petrollerine ortak olmasını engelleyen ve Hollanda Shell'in de ilk malikleri olan Noveller İngiltere için buradaki en büyük engeldiler. Bakü petrol tesislerinin harap

edilmesi Novelleri zora soktuğu gibi bu hadiselerden kısa bir süre sonra İngiltere ve Hollanda arasında The Royal Dutch Shell petrol ortaklığı kurularak Şubat 1907'den itibaren Bakü'de çalışmalara girişmişlerdir. Böylelikle İngilizler Bakü petrol sahalarına da nüfuz etmişlerdir (Avcı, 2004: 209). İngiltere için Kafkasya'daki ekonomik kaynakların varlığı bölgeye olan yayılmacılığı tetikleyen etkenlerin en temelinde bulunmaktadır (Gökşen, 2012: 103).

İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Marling Dışişleri Bakanlığı'na Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin gelişmekte olduğunu belirten bir mesaj göndermiştir. Hıristiyan Gürcüler ise 19. yüzyıldan beri Almanlarla birtakım münasebetlerde bulunmuşlardı. Hıristiyan Ermeniler İngiliz desteği için en güvenilir aday olmuşlardır. Ermenilerin çoğunluğunun Çarlık ordusunda savaşmış olması ve savaşın müttefikler lehine sonuçlanması halinde kendilerine bağımsızlık sözü verildiği için kararlılıkla savaşacaklarını ispatlaması, Ermenileri layık bir aday yapan etkenlerden biri olmuştur (Hacıyev vd., 2017: 216). Diğer taraftan Ermeniler bölgedeki konumlarını kuvvetlendirmek amacıyla Rusya stratejisini kullandıkları da görülmektedir. Fakat bu durum Ermeniler açısından tenazur olmayan bir bağımlılık ortaya çıkarmıştır (Yılmaz, 2012: 36). Aslında Ermenilerin başka seçeneği de görünmüyordu çünkü müttefiklere sadakatlerini göstererek Türklere ihanet etme baskısı altındaydılar. Rus ordusu Erzurum cephesinden çekilirken Ermeniler boşaldıkları mevzilere yerleştiler. Aynı zamanda Ermeni birliklerinin Kafkasya'ya getirilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkler kazanırsa Ermeniler çok şey kaybederlerdi ama müttefiklerin zaferi onlara çok şey kazandırabilirdi. İngilizlerin planları tamamen farklıydı. Ana kaygıları bölgenin Türklere ve Almanlara karşı savunulmasıydı ve bu tedbirler arasında Ermenilere özel bir ihtiyaç duyulduğu için bu anlamda maddi ve manevi olarak desteklenmişlerdir (Hacıyev vd., 2017: 217).

1917-1918 yıllarında doğuda bir İngiliz-Ermeni askeri ittifakı gerçekleşmiştir. İngiltere, Rus ordusunun çekilmeye başladığı dönemde Doğu Cephesinde ortaya çıkan boşluğu doldurmak ve Kafkasya'daki petrol bölgelerini muhafaza edip sömürge imparatorluğu bakımından tehlike görülen Türk birliği projesini sekteye uğratmak amacıyla Rusya'nın savaş başındaki siyasetine başvurmuştur. Askerî bakımdan Ermeni birlik ve çetelerine yardım edilerek bunlar İngiliz savaş politikaları çerçevesinde kullanılmışlardır.

Doğu Anadolu ve Kafkas bölgesinde askeri plan ve nedenlerle meydana getirilen İngiliz-Ermeni ittifak projesi kısa süre içerisinde siyasi açılımları da beraberinde getirmiştir. Ermenilerin savaş gayretlerini yükseltmek isteyen İngiliz hükümeti, savaş esnasında Rusya'nın ifade ettiği "Bağımsız Ermenistan" söylem ve sözleriyle Ermenileri hareketlendirmeye çalışmıştır. Esasen başka seçenekleri görülmeyen Ermeniler de siyasi mukadderatları bakımından İngilizlerden yararlanmak istemişlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı hazırladığı sempatik plan ve projelerle savaş sonrası bağımsız bir Ermenistan'ın hayata geçirilmesi için önemli göndermelerde bulunmuştur (Başak, 2013: 189-190).

Stratejik açıdan Güney Kafkasya İngiltere için büyük önem taşıyordu. Özellikle en büyük sanayi ve finans merkezi olan Azerbaycan Bakü üzerindeki kontrolün ele geçirilmesi ve Hazar limanının işgali,

İngiliz politikasının geleneksel ve öncelikli alanları arasında yer almakla birlikte aynı zamanda bir bütün olarak Avrasya'nın temel jeopolitik anlayışıyla da uyumluymuştu. İngilizler için Hazar Denizi'ne sahip olmak sadece Kafkasya'da değil Orta Asya'da da kontrolü ele geçirmek ve Hindistan'a giden yolu korumak anlamına geliyordu. Ancak 1917'de Rusya'da yaşanan olaylar neticesinde Kafkaslar, Osmanlı devleti için açık bir koridor haline gelmiştir. Ortaya çıkan süreçler, Türklerin Kafkaslar üzerinden İran ve Orta Asya'ya girmeleri için uygun bir fırsat yaratmış ve Hindistan tehdit altına düşmüştü. Çarlık Rusya'sındaki kargaşa Türklere planlarını uygulama fırsatı vermiş aynı zamanda Pan-Türkist (veya Turan) hayallerinin gerçekleşmesinin yolu da açılmıştır (Şıxəliyev, 2016: 18).

İngiltere, savaş bittiğinde Ortadoğu, Kafkaslar ile Akdeniz'de yeni kazanımlar elde etmek ve dünya politikasındaki yerini sağlamlaştırmak amacıyla hareket ediyordu. İktisadi ve stratejik nedenlerle bu toprakların başka bir devletin denetimine geçmesini tabii olarak istenmemekteydi. Savaş sonrasında Osmanlı toprakları ile Bolşevik sonrası Rusya'dan kalan Karadeniz kıyıları ile Kafkaslarda yeni avantajlar sağlama düşüncesindeydiler. Bu bölgedeki çalışmalarının diğer bir amacı Bolşevik düşüncesinin İngiliz yayılma bölgelerine girmeden engellenmesi ve Çarlık düzeninin tekrardan inşa edilmesiydi. Bunun yanında Orta Asya'da gerçekleşme imkânı bulan Panturanizm hareketini Kafkaslar aracılığıyla bitirmektir. Bu amaçlarına erişmek için İngiltere öncelikli olarak 13 Kasım'da İstanbul'a girip Boğazları ele geçirmiştir. Böylelikle Karadeniz aracılığıyla Rusya'nın güney kısmını ve Kafkasları kontrol altına alma şansını yakalamışlardır (Gökşen, 2012: 96).

Azerbaycan topraklarının hukuki bağlarını ve statüsünü belirlemeye yönelik girişim, işgalci İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında yirminci yüzyılın başlarında imzalanan İran, Afganistan ve Tibet'teki sömürge faaliyetlerine ilişkin ortak sözleşmede yapılmıştır. Sözleşmeye göre Azerbaycan'ın (Kaçar) tüm toprakları sırasıyla İngiltere ve Rusya'nın etki alanına dahil edilen Kuzey ve Güney olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Rusya, bu anlaşmadan yola çıkarak Hazar Denizi'nin güneybatı ve kuzey kıyılarında bulunan Azerbaycan toprakları ile Bakü, Astara ve Derbent gibi büyük şehirleri ilhak etmiştir. 1917 ile 1921 arasındaki kısa dönem dışında bu topraklar SSCB'nin çöküşüne kadar tartışmasız bir şekilde Rus etkisi altındaydı (Həsənov, 2015: 558).

Gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin içinde yer aldığı güç savaşlarında başarı kıstaslarından biri emniyetli kaynaklardan enerji temin edilmesidir. Bu etken enerji kaynağı olarak petrol ve doğalgazın çıkarıldığı coğrafyaların jeopolitik önemini yükseltmektedir. Hazar bölgesi dünyanın en fazla petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip yerlerden biridir. Bu husus bölgeye ait sorunların meydana gelmesinde ve mevcut sorunların neticelenmesinde ağırlıklı olarak enerji faktörünün önemi üzerinde durulmaktadır (Elnur, 2018: 110).

Birinci Dünya Savaşı döneminde savaşın galip devletleri her şeyden önce Büyük Britanya'nın şiddetli baskıları altında o yıllarda imzalanan anlaşmalar uyarınca hiçbir yabancı geminin Hazar Denizi'ne girmesine izin vermeme konusunda karşılıklı bir taahhütte bulunmuşlardır. Anlaşma şartlarına göre Hazar Denizi'nde münhasır haklar elde etmek, ortak balıkçılık faaliyetleri yürütmeyi ve yabancı gemilerin denize girmesine izin vermemeyi taahhüt edilmiştir. Ayrıca anlaşma, İran'ın kendi

topraklarını yabancı müdahalelerden bağımsız olarak savunamaması ve bu bölgeleri Rusya'yı tehdit etmek için kullanmaması durumunda Rus birliklerinin İran'a girme ve çıkarlarını koruma hakkını da sağlıyordu. Anlaşmaya göre Hazar Denizi'nin güneyinde İran ve diğer tüm kıyılarda Sovyet Rusya, çevre toprakların ve halkların kaderini diledikleri gibi belirleme fırsatı bulmuştur. Aslında bu anlaşma, yabancı güçler için önemli bir tehditle karşı karşıya olan Bolşevik Rusya ile İran arasında iyi düşünülmüş ve ileri görüşlü bir stratejik anlaşmaydı. Bu anlaşma, her iki tarafın da o dönemde bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni bastırmasına izin vermiştir. Ayrıca İran, bölgede Azerbaycan ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu yeni bir devletin varlığından kurtulmayı başarmış ve bölgedeki tarihi rakibi Türkiye'yi de zayıflatmıştır. Rusya'ya gelince bu devlet için en önemli husus Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti topraklarını Sovyet Rusya ile birleştirmek, Bakü gibi önemli ve eşsiz jeopolitik alanlarını ve petrol zengini başkentini ele geçirmek ve Türkiye ile İngiltere'yi oradan uzaklaştırmaktı. Görünüşe bakıldığında iki tarafın da Azerbaycan topraklarında ve Hazar bölgesinde kendi jeopolitik çıkarlarının peşinde oldukları görülmektedir. Bu da İran ve Rusya'yı çok ciddi stratejik değeri olan böyle iyi düşünülmüş ve hesaplanmış bir "ittifak anlaşması" imzalamaya sevk etmiştir (Həsənov, 2015: 559-560).

O dönemler İngiliz politikacı olan Winston Churchill, Savaş Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca İngilizlerin Hazar Denizi'nde kendilerine avantaj sağlayan bir donanma oluşturduğunu ifade etmiştir. İngiliz ordusu dünyanın en büyük stratejik hatlarından birine sahipti. Ancak İngiliz ordusunun Güney Kafkasya'daki varlığı uzun sürmemiştir. Bakü'ye girdikten üç ay sonra Şubat 1919'da Lloyd George Hükümeti, orduyu bir an önce Güney Kafkasya'dan çekme kararı almıştır. İngilizlerin Güney Kafkasya ve Azerbaycan'ı terk etme kararı henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmamış en ciddi sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Kaynaklar, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kafkasya'yı özellikle Azerbaycan'ın petrol bölgesini, sömürge imparatorluğuna ve Hazar Denizi'ne ilhak etmeyi amaçladığını göstermektedir. Tarih bilimleri doktoru Profesör Parvin Darabadi, bu fikrin İngilizleri, Kahire'den Hindistan'ın Kalküta'ya kadar İngiliz kontrolü altında birleştirerek bütün bir bölge yaratmak olduğunu belirtmiştir. Bu fikir, Orta Doğu'daki İngiliz politikasının yeni içeriğini özellikle Bakü petrolü olmak üzere Hazar ve Kafkas toprakları üzerinde kontrolün kurulmasını teşvik etmektedir. Jeopolitik plan ayrıca Hindistan'ın kuzey sınırlarından Akdeniz'e kadar birkaç tampon devlet zincirinin oluşturulmasını da gerektiriyordu. Bu zincir, Hindistan'a yapılan saldırılar sırasında İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında kilit bir bağlantı olan bir kalkan görevi görecekti. Kafkasya-Hazar bölgesi İngiltere'nin o dönem için askeri-politik planlarında özel bir yeri olan ana bağlantı halkası haline gelmiştir (Şıxəliyev, 2016: 35-36).

Lenin, Büyük Britanya'nın Türkiye üzerinden galip gelmesi durumunda İngilizlerin Bakü petrolü, Hazar Denizi ve tüm Kafkasya'nın kontrolünü ele geçireceğini, Orta Asya'ya deniz yolunu açacağını ve Batı dünyasının Moskova'ya saldırmak için bir fırsat olacağını anlamıştır. Böylece Rusya'da Bolşevik hükümetini devirmek çok kolay olacaktı. Lenin, İngilizlerin Güney Kafkasya'yı çok iyi tanıdığını biliyordu. İngilizler askerlerini Azerbaycan'dan çekmelerine rağmen bir süre Gürcistan'da kaldılar.

Böylece Rus-Türk ittifakı ortak çıkarlar ile birleştirildi. Bu ittifak, Azerbaycan'ın bağımsızlığının kaderi ve ardından Avrupa ve dünya ülkeleri tarafından henüz yeni tanınmaya başlayan jeopolitik durum üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan'daki jeopolitik durumun değişmesinde uluslararası faktörlerin kayıtsızlığının da önemli etkisi olmuştur. Büyük Britanya, Rusya ve Türkiye, birbirine düşman olmalarına rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve hükümetine karşı eşit derecede olumsuz tutum sergilemişlerdir. İngilizlerin de bu konuda kendi hesapları vardı. Azerbaycanlıların Türkler ve Müslümanlar olarak bağımsızlık savaşında Türkiye'yi savunduklarına inanıyorlardı. Nitekim Azerbaycanlılar, Türk dünyasının ve İslam'ın merkezi olan Türkiye'nin bağımsızlık savaşında yenilmesini istememişler ve Türkleri yürekten desteklemişlerdir. Binlerce Azerbaycanlı bağımsızlık savaşında Türklerle yan yana savaştı. Birkaç Azerbaycanlı aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde görev alarak yeni Türkiye'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur (Həsənov, 2015: 80-81).

1918 yılı sonunda İngilizlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı tutumunda büyük siyasi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler ağırlıklı olarak tüm siyasi parti ve kuruluşların temsilcilerinin tüm ulusal azınlıkların temsilcilerinin temsil edildiği Azerbaycan Parlamentosu'nun açılışı ve 26 Aralık'ta Fatali Han Khoisky Bakanlar Kurulu'nu oluşturmasıyla ilgiliydi. 28 Aralık'ta General Thomson, Azerbaycan'ın koalisyon hükümetini tamamen desteklediğine dair yeni bir açıklama yaptı ve Azerbaycan sınırları içinde tek meşru yerel yönetim olduğunu belirtmiştir. İngilizler Azerbaycan'ı ilk başta Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir. Ancak kısa süre sonra Azerbaycan hükümetinin bağımsızlığını tanıdılar. İngiliz hükümetinin Bakü'nün Rusya'dan ayrılmasını ve Bakü petrolünün bağımsız bir Azerbaycan hükümetinin elinde kalmasını desteklemesinin temel nedeni elbette çıkarlarıyla ilgiliydi (Abbasova: 418).

Bakü petrolünün önemini İngiltere'den daha iyi anlayan ikinci bir devlet göstermek çok zordur. Yirminci yüzyılın en güçlü doğal kaynağı ve dünyaya hâkim olan ana gücü petroldü. Dolayısıyla İngilizler, bu yağlı maddenin mutlak hâkimi olmak istemişlerdir. Bilindiği gibi petrol birçok devleti oyuncak alete dönüştürmüştü, irili ufaklı birçok devleti özgürleştirmiş ve bazı eski imparatorlukları da tarih sahnesinden silmiştir. Ünlü politikacı Winston Churchill'in Avam Kamarası'nda petrolün önemi hakkında yaptığı açıklama çok düşündürücüdür: "Bir damla yağ, bir damla kandan daha değerlidir". Bu açıdan bakıldığında İngilizlerin Azerbaycan'a gelişinin veya daha doğrusu bölgedeki işgal politikasının nedeni doğrudan ekonomik çıkarlar ve petrol ile karakterize edilebilir. Bu çıkarlarının gerçekleşmesi için en uygun araç yine Ermenilerdi (Şıxəliyev, 2016: 38-39).

Sonuç

Kafkasya'nın Türk ve Alman ordularına karşı savunmasında İngiltere'nin ana tercihi Ermeniler olmuştur. İngiliz hükümeti, Kafkasya'nın ve bölgenin stratejik öneme sahip zengin doğal kaynaklarının Türk ve Alman kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek için Ermenileri teşvik etmeye başlamışlardır. Böylece Britanya İmparatorluğu'nun kâbusu haline gelen Pan-Turancılığa karşı bir bariyer oluşturulacaktı. İngilizlerin Kafkasya'da Ermenileri askeri amaçlarla kullanmaları konusu İngiliz General Barter'ın Rus Genelkurmay Başkanlığı'nda İngiliz Askeri Kabinesine gönderdiği 15 Ekim 1917

tarihli bir telgrafla gündeme gelmiştir. General Barter'a göre Kafkasya'da güvenilecek tek unsur Ermenilerdi. Bölgede yeni Ermeni askeri birlikleri kurulacaktı. Onun için General Barter, İngiliz Askeri Kabinesi'nin onayını istemiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kafkasya'daki askeri durumla ilgili Kafkasya cephesindeki boşluğun özellikle Ermeniler ve Gürcülerin yardımıyla doldurulabileceğini ifade etmiştir. İngilizler için bölgedeki en sadık ve güvenilir aday Ermenilerdi. Dolayısıyla sayılarının artırılarak Türklere karşı direnebilmeleri ve hatta gerekirse saldırbilmeleri isteniyordu. İngiliz askeri çevreleri, Türklerin Kafkasya'daki yaygın Pan-Türkist propaganda faaliyetlerinden çok endişe duyuyorlardı. Bu bağlamda Kafkas ordusunun mümkün olduğu kadar çok Ermeni'den oluşması gerektiği fikri İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından desteklenmiştir.

Güney Kafkasya'da yaşayan halkların tarihi kaderi genellikle onlar tarafından komşu ve diğer bölgelerdeki büyük ülkelerin çıkarları doğrultusunda kararlaştırılmış ve güvence altına alınmış olduğunu görüyoruz. Her ülke öncelikle stratejik çıkarlarını yerine getirmek amacıyla hedeflerine ulaşmak için belirli siyasi hamlelerle ulusal uyuşmazlıklar ve çelişkiler yaratmıştır. Ermeniler bu ülkeler arasında ortaya çıkan çelişkilerden yararlanmaya çalışmışlardır. Küresel entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık, bu tür taktiklerin uygulanmasını giderek zorlaştırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin arifesinde İngiltere'nin Güney Kafkasya'da güçlenmek için Azerbaycan'ı sömürge imparatorluğuna dahil etmek niyetinde olduğu aşikardır. Ancak İngilizlerin Azerbaycan'a gelişinin nedeni sadece bölgeyi ekonomik çıkarlar çerçevesinde işgal etmek değildir. İngiltere, kolonilerini genişletmekten çok savaşta egemenliği sırasında ele geçirdiği kolonileri korumayı düşünmektedir. Aslında İngiltere için en önemli bölgenin Ortadoğu olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle enerji kaynaklarının büyük bir kısmının Osmanlı sınırları içinde yer alması, İngiltere'nin Ortadoğu için vazgeçilmez bir bölge olduğu aşikardır. Buradan hareketle İngiltere'nin temel amaçlarından birinin Azerbaycan ile Türk dünyası arasındaki bağları koparmak ve Türkiye'yi tamamen yalnızlığa mahkûm etmek amacıyla Pan-Türkist düşünciyi engellemek olduğu da söylenebilir. Bu planın gerçekleştirilmesinin önündeki en uygun araç ve tek engel yine Ermenilerdi.

İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin yardımıyla Ermeni devletinin kuruluşunun gerçekleştiği göz önüne alındığında bu devleti kurarak Rusya ve Türkiye'yi bir nevi uyarmak istemiştir. Ermenistan, aslında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında değil Güney Kafkasya'da kurulacaktı. Çünkü Doğu Anadolu'da "Ermeni devleti" kurulsaydı bu devlet İngiltere'nin değil Rusya'nın kontrolüne geçebilirdi. İngiltere, bu olasılığı göz önünde bulundurarak Osmanlı topraklarını kontrol etmek için Ermeniler için bir devlet kurma meselesini Güney Kafkasya'ya ihraç etmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abbasova, H., The Great Britain's Azerbaijan Policy During the Years 1917-1920, 411-424. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/26-HokumaAbbasova.pdf>
- Abdullayev, M. İ. (2003). *Beynəlxalq Münasibətlər Tarixi (XX Əsr)*. Bakü: Beynəlxalq Universitet Nəşriyyatı.
- Akhmedov, A. (2018). British Foreign Policy in Azerbaijan, 1918-1920. (Unpublished doctoral dissertation), University of Lancaster: Degree of Doctor of Philosophy, Department of History.
- Avcı, H. E. (2014). İngiltere'nin Asya Politikalarında Ermeniler (1878-1923). Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler 10 cilt, (Editörler: Mehmet Metin Hülügü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak, Recep Karacakaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Başak, T. (2013). İngiliz Genelkurmay Başkanlığının Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler (5 Nisan 1918). *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 187-232. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639569>
- Can, R. R. (2022). Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (1), 37-54. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1006624>
- Çağlayan, T. (2014). İngiltere'nin Kafkas Cumhuriyetleri Siyaseti. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 128-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188310>
- Elnur, K. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar (Editör: Osman Orhan), İstanbul, TASAM Yayınları.
- Gökşen, N. (2012). *İngiltere'nin Kafkasya Politikası (1917-1921)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, M. V. (2012). *Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Hacıyev, İ., Şıxəliyev E., Cəfərli, E., & Şabanov, M. (2017). *Böyük Güclərin Azərbaycanla Bağlı Geosiyasi Maraqlarında Naxçıvanın Yeri*. Bakü: Elmin İnkişafı Fondu.
- Həsənov, Ə.M. (2015). *Azərbaycanın Geosiyasəti*. Bakü: Zərdabi Nəşriyyatı.
- Həsənov, Ə.M. (2005). *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti*. Bakü: "Azərbaycan" Nəşriyyatı.
- İbadov, A. (2007). *Azərbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Məmmədli, E. (2003). *Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003)*. Bakü: Adiloğlu Nəşriyyatı.
- Mustafayeva, S. (2009). *ABŞ və Böyük Britaniyanın Ən Yeni Tarixi (1918-2007)*. Bakü: ADPU Nəşriyyatı.
- Okur, M. (2017). Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere'nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920). I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler, (Editörler: Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Okur, M. (2017). Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Kafkasya Özel Sayısı, 393-416. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356287>
- Sarukhanyan, T.N. (2013). Mets Britanian Yev Gharabaghi Harts'y (1918-1920 T't'). Lraber Hasarakakan Gitut'yunneri, No:3, 39-50.
- Şixəliyev, E. A. (2016). *İngiltərənin Geosiyasi Maraqlarında "Erməni Məsələsi"nin Yeri və Azərbaycan Təsiri (1917-1920)*. Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyat.
- Ünal, L. (2019). Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 26, 555-576. <https://doi.org/10.18220/kid.562330>
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikasında Ermenistan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

The First World War brought about significant changes in the British economy. The manifestations of the economic crisis in the British economy before the war manifested themselves more clearly. During the war period, the export of British goods was significantly reduced, and imports doubled. During the war, Britain had to invest abroad, but its investment had decreased by 25%. During the war period, the UK's domestic debt increased 10-fold, from £ 645 million to £ 6,600 million. The British economy was unable to maintain a balanced distribution during the war. Coal mining, shipping, weaving and other traditional industries were to save the day during this period. New industries have developed rapidly, such as chemicals, automobiles, aviation, and weapons. The war has led to a significant increase in agricultural consumption in the UK. However, only 43.6% of the agricultural needs of the population were met by the country's own products. One of the important changes in the British economy during the war was the spread of the increase in the power of monopolistic capital with the strengthening of the state-capitalist trend. This shows that this increase in consumption, especially during the war period, has led the British to different geographies and different areas.

It is worth noting that Great Britain has always had an economic and political interest in the region, given the importance of the Caucasus region. The first economic and political relations between Great Britain and

Azerbaijan were concluded Dec the XVI century. it dates back to the XVIII century. At that time, the newly formed British bourgeoisie was struggling for cheap raw materials and sales Sundays. XVI. in the XIII century, the Ottoman Empire guarded the land and sea routes stretching from Europe to India. This was the reason why the British tried to find other ways to India. In search of such a way, a commercial delegation was sent to the Safavid Empire six times by the English "Moscow" company in the 1580s. The main purpose of the delegation was to pass through Russia and go to India via the Volga-Caspian, Azerbaijan and Iran. Moreover, they wanted to use the Safavid State as a profitable Sunday place and a cheap source of raw materials.

From a strategic point of view, the South Caucasus was of great importance for Britain. In particular, the seizure of control over Baku, Azerbaijan, the largest industrial and financial center, and the occupation of the Caspian seaport were among the traditional and priority areas of British policy, but also in line with the basic geopolitical Dec of Eurasia as a whole. For the British, the possession of the Caspian Sea meant taking control not only in the Caucasus, but also in Central Asia and protecting the road to India. However, as a result of the events that took place in Russia in 1917, the Caucasus became an open corridor for the Ottoman state. The resulting processes created a favorable opportunity for the Turks to enter Iran and Central Asia through the Caucasus, and India fell under threat. The turmoil in tsarist Russia gave the Turks the opportunity to implement their plans, and also opened the way for the realization of their Pan-Turkist (or Turanian) dreams.

When the war was over, Britain was acting in order to make new gains in the Middle East, the Caucasus and the Mediterranean and to consolidate its place in world politics. Of course, it was not desirable for economic and strategic reasons to transfer these lands to the control of another state. After the war, they were thinking of providing new advantages in the Caucasus with the Ottoman lands and the Black Sea coasts remaining from post-Bolshevik Russia. Another purpose of his work in this region was to prevent Bolshevik thought from entering the British expansion zones and to rebuild the tsarist order. In addition, it was to end the Panturanism movement, which had the opportunity to take place in Central Asia, through the Caucasus. In order to achieve these goals, Britain first entered Istanbul on November 13 and captured the Straits. Thus, they had the opportunity to take control of the southern part of Russia and the Caucasus through the Black Sea.

